

ΜΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΕΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ – ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΜΙΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σπανός Κ.², Ρέντζος Ι.¹

¹Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Παν. Αιγαίου

²3^ο Λύκειο Ηρακλείου Αττικής

Περίληψη

Στην εισήγηση ανακοινώνονται τα αποτελέσματα έρευνας με ερωτηματολόγιο που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του έτους 2007 και συμπεριέλαβε τμήματα γυμνασίων και λυκείων του Λεκανοπεδίου Αττικής (400 παιδιά). Οι ερωτήσεις που τέθηκαν εντάσσονται κυρίως στην παραδοσιακή σχολική «ονοματολογική γεωγραφία» (Place-name Geography) και αφορούν αποκλειστικά τον ελλαδικό χώρο. Η χώρα προσεγγίζεται φυσικογεωγραφικά (π.χ. ποταμοί, νησιά) και πολιτικογεωγραφικά (π.χ. όρια, πόλεις). Ωστόσο πολλές ερωτήσεις επικεντρώνονται στη γεωγραφία της αρχαίας πολιτιστικής κληρονομιάς και στη γεωγραφική κατανομή της παραδοσιακής οικονομικής και πολιτιστικής δραστηριότητας καθώς και στη σύγχρονη ζωή της χώρας με επίκεντρο τις πόλεις. Με τα συμπεράσματα ποσοτικοποιείται η ανεπάρκεια των ερωτώμενων σε συγκεκριμένα ζητήματα (π.χ. προσέγγιση των Θερμοπυλών στη Σπάρτη, αδυναμία προσδιορισμού της Πάτρας ως μεγαλύτερης πόλης της Πελοποννήσου κ.ά.) ενώ αναδεικνύεται μια καλή γνώση της Κρήτης και μερικών παραδοσιακών προϊόντων (π.χ. μαστίχα Χίου).

AN EVALUATION OF GEOGRAPHY TEACHING IN THE GREEK GENERAL EDUCATION –RESULTS OF A RESEARCH PROJECT

Spanos K.², Rentzos I.¹

¹Department of Social Anthropology and History, University of the Aegean

²3rd Lyceum, Iraklio, Attica

Abstract

The text presents the results of a questionnaire-based research conducted in early 2007 in certain lower secondary and upper secondary schools of Attica (400 boys and girls). The questions posed belong mainly to the traditional "Place-name Geography" taught in schools, and relate exclusively to the Greek space. The country is seen in terms of physical geography (e.g. rivers, islands), and political geography (e.g. boundaries, cities). Nevertheless, many questions focus on the geography of ancient cultural heritage, and on the geographic distribution of traditional economic and cultural activity, as well as on the contemporary life of the country, with a particular stress upon cities. The conclusions help quantify the participants' insufficient knowledge on specific issues (e.g. proximity of Thermopylae to the town of Sparta, inability to identify Patras as the largest city of the Peloponnese, and more), while showing a sound knowledge of Crete and of certain traditional products (mastic of Chios).

Λέξεις κλειδιά: Ονοματολογική γεωγραφία, πολιτισμική γεωγραφία, πόλεις.

Key words: Place-name Geography, Cultural geography, Greek cities.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζει τα αποτελέσματα έρευνας με ερωτηματολόγιο που

πραγματοποιήθηκε από τον Ιανουάριο έως τον Απρίλιο 2007 σε επτά τμήματα γυμνασίων (γ' τάξη) και επτά τμήματα λυκείων (β' τάξη) της βορειοανατολικής Αττικής. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, σε κάθε τμήμα, διήρκεσε μια διδακτική ώρα, χωρίς να υπάρξει σχετική προειδοποίηση.

Μολονότι παρόμοια έρευνα έχει ανακοινωθεί και κατά το παρελθόν και αφορά μαθητές της ΣΤ' τάξης του δημοτικού (Πουλιδής, 1999), πλαίσιο της παρούσας έρευνας αποτελεί η γεωγραφική εκπαιδευτική κατάσταση «άμπωτης και πλημμυρίδας» (Leontidou & Rentzos, 2004). Αυτή χαρακτηρίζει τη διδασκαλία της γεωγραφίας στην ελληνική δευτεροβάθμια εκπαίδευση όπου επί πολλά χρόνια το μάθημα αυτό δεν αποτελεί πλέον αντικείμενο προγραμμάτων και εξετάσεων λυκείου και προετοιμασίας για τις εισαγωγικές δοκιμασίες ΑΕΙ/ΤΕΙ, σε αντίθεση με το γεγονός ότι ήδη σε δύο πανεπιστήμια υπάρχουν τώρα σπουδές που οδηγούν σε πτυχίο γεωγραφίας (πέρα από την παλαιότατη φυσική γεωγραφία και τη γεωλογία) και επιτρέπουν την παραγωγή πτυχιούχων με ειδικά προσόντα οι οποίοι θα έπρεπε να αξιοποιηθούν. Η απουσία τέτοιων προπανεπιστημιακών διαδικασιών 1) δεν επιτρέπει πρόσβαση σε δεδομένα εξετάσεων / θεματογραφίας / βαθμολογήσεων· 2) δεν ενισχύει τη γεωγραφική γνώση και εκπαίδευση στην ελληνική κοινωνία. Αυτό διαφοροποιεί εκπαιδευτικά τη χώρα από το γεω-πολιτισμικό της περιβάλλον και τη γεωπολιτική της γειτονιά. Εξάλλου δεν υπάρχει καμία διαδικασία εκτίμησης των «τερματικών» γεωγραφικών γνώσεων των αποφοίτων λυκείου οι οποίες ενδεχομένως αποκτώνται, τελικά, υπό συνθήκες κοινωνικής διάδρασης μετά το δημοτικό και το γυμνάσιο.

Στόχος του ερωτηματολογίου ως ερευνητικής διαδικασίας είναι:

1. να ποσοτικοποιηθεί η επάρκεια/ανεπάρκεια των ερωτώμενων σε απλά ζητήματα «γεωγραφίας άπλαντα» και διοικητικής γεωγραφίας του ελλαδικού χώρου (π.χ. Τα Γρεβενά είναι πόλη της Θράκης;)
2. να διερευνηθεί η επάρκεια/ανεπάρκεια των ερωτώμενων σε ποικίλα θέματα στοιχειώδους γεωγραφικής κουλτούρας (οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής γεωγραφίας [π.χ. Κοντά σε ποια πόλη βρίσκεται η Αρχαία Ολυμπία;])
3. να αναδειχθεί η ενδεχόμενη και αναμενόμενη διαφορική συμπεριφορά μαθητών/μαθητριών (Ρέντζος, 2006)
4. να αναδειχθεί η ενδεχόμενη και αναμενόμενη διαφορική συμπεριφορά παιδιών γυμνασίου/ παιδιών λυκείου·
5. να αναδειχθούν μερικές δομές γεωγραφικής γνώσης, π.χ. η ενεργητική «πολεογνωσία» ανά περιφέρεια· και
6. να συσχετιστεί η απόδοση των παιδιών του -εθνικού και διεθνούς- αθηναϊκού «melting pot» με την προέλευση του νοικοκυριού στο οποίο ανήκουν (π.χ. γονείς Έλληνες/γονείς αλλοδαποί [Smolicz, 1979], γονείς Αθηναίοι/γονείς επαρχιώτες, μικτά ελληνικά ζευγάρια και μικτά διεθνή ζευγάρια).

Τα θέματα, δηλαδή οι 103 ερωτήσεις σε επτά ομάδες καθώς και οι απαντήσεις τους, φαίνονται στο Παράρτημα 1, ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ - ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ όπου αποδίδονται υπό μορφή πινάκων αναλόγων με τη μορφή του ερωτηματολογίου ενώ παρέχεται και ο μέσος όρος της βαθμολογίας που επετεύχθη κατά ερώτηση σε εκατοστιαίο ποσοστό επιτυχών απαντήσεων.

Στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έλαβαν μέρος 398 παιδιά (οι στρογγυλεύσεις έγιναν στο 400) με επιδόσεις που εκφράζονται 1) από βαθμολογικό μέσο όρο περίπου 50% (=50,24%) και 2) ανώτερη επίδοση 91% (94 απαντήσεις στις 103 ερωτήσεις). Από όλες τις ερωτήσεις, η λιγότερο ευνοημένη (1,75%) υπήρξε αυτή που ζητά τοποθέτηση στον ελλαδικό χώρο της Αρχαίας Ιθώμης (5^η Ομάδα, αριθμός 6) ενώ η περισσότερο ευνοημένη είναι αυτή που ζητά συσχέτισμό του Παρθενώνα με μια πόλη (90,50%) (4^η Ομάδα, αριθμός 1). Μπορούμε να υποθέσουμε ότι το συμπλήρωμα (100-90,50 =) 9,50% θα αποτελεί το ποσοστό των παιδιών που αδιαφόρησαν για το ανώνυμο και μη βαθμολογούμενο τεστ.

2. Συνοπτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων – Πρώτα συμπερασματικά σχόλια

Παρουσιάζουμε εδώ μερικά κύρια χαρακτηριστικά των απαντήσεων του ερωτηματολογίου, από τα οποία προκύπτουν έμμεσα συμπεράσματα στα οποία μπορεί να αχθεί ο αναγνώστης.

Στην **1^η ομάδα ερωτήσεων** (βλ. Παράρτημα 1, ΠΙΝΑΚΑΣ 1^{ος} ΟΜΑΔΑΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ) η ερ. Β που αφορά τα σύνορα της Ελλάδας έχει πολύ καλό ποσοστό απαντήσεων, η ερ. Δ χαρακτηρίζεται από πλειονότητα λανθασμένων απαντήσεων (που παρουσιάζουν την Αδριανούπολη ως ελληνική πόλη), ενώ η ερ. ΣΤ δεν δίνει την αναμενόμενη πλειοψηφία στην Πάτρα ως μεγαλύτερη πόλη της Πελοποννήσου.

στην **2^η ομάδα ερωτήσεων** (βλ. Παράρτημα 1) οι ερ. Δ και Ε που αφορούν τον Αλιάκμονα και τον Πηνειό (τους Πηνειούς) έχουν λάβει καλές «σχολικές» απαντήσεις αλλά οι αιφνιδιαστικές ερ. ΣΤ και Ι περί Ροδανού και Δούναβη βρίσκουν απροετοίμαστα τα παιδιά.

στην **3^η ομάδα ερωτήσεων** η Κρήτη (ερ. 10) ευνοείται από τη γνώση των πόλεων της (73,25% των ερωτώμενων δίνουν 3 πόλεις) μαζί με την Πελοπόννησο (ερ. 10· 71,50% των ερωτώμενων δίνουν 3 πόλεις), όχι όμως και η Θράκη (ερ. 1· 25,75% με 3) και το Αιγαίο Πέλαγος (ερ. 7· 29,00% με τρεις).

στην **4^η ομάδα ερωτήσεων** ο Παρθενώνας (ερ. 1/απ. γ· 90,50%) και ο Λευκός Πύργος (ερ. 3/απ. κ· 81,25%) «χωροθετούνται» άνετα ενώ το Εργοστάσιο της ΔΕΗ (στην Πτολεμαΐδα) και η λίμνη της Καστοριάς βρίσκουν χαμηλότερα ποσοστά απαντήσεων (31,75% και 44,25%, αντίστοιχα).

στην **5^η ομάδα ερωτήσεων** μόνο ο αρχαιολογικός χώρος της Κνωσού (ερ. 4) χωροθετείται από ποσοστό ερωτώμενων μεγαλύτερο του ημίσεως (56,75%), ενώ ο Μαραθώνας βρίσκεται στο όριο του 50,25% και οι Δελφοί, οι Θερμοπύλες και οι Μυκήνες μόλις ξεπερνούν τα όρια του 20%, τα οποία αγγίζουν η Δωδώνη και η Δήλος, όχι όμως οι Φίλιπποι και καθόλου η «άγνωστη» Αρχαία Ιθώμη (1,75%).

στην **6^η ομάδα ερωτήσεων**, με προεξάρχουσα απάντηση τη «μαστιχα Χίου» (ερ. 9· 82,50%) και καλή γνώση των Λουκουμιών Σύρου, το χαλβά Φαρσάλων και το ούζο Μυτιλήνης, οι ερωτώμενοι δείχνουν κάποια καλή «ελλαδογνωσία» που όμως υποχωρεί σε άλλα προϊόντα ή εκμηδενίζεται στα βιομηχανικά/εξορυκτικά προϊόντα. (Εκ παραδρομής εδόθη «αλουμίνιο» αντί π.χ. «βωξίτης» αλλά αυτό οδηγεί στο ερώτημα κατά πόσο τα παιδιά έχουν συνδέσει μεταξύ τους τα δύο αυτά προϊόντα εξόρυξης/μεταλλουργίας).

στην **7^η ομάδα ερωτήσεων**, με ευνοημένη εκ κατασκευής τη μεγαλόνησο Κρήτη (ερ. 3) επισημαίνουμε την ισοδυναμία Κορίνθου (51,50% – Ισθμός) και Αράχοβας (50,75% – χιονοδρομικό κέντρο), τη θέση της Σπάρτης, την ομαδοποίηση Ζάκυνθος-Κέρκυρα-Ρόδος και Άρτα-Γιάννενα. Είναι επίσης χαρακτηριστική η αυστηρή ομαδοποίηση Πύλος-Πρέβεζα-Σουφλί, για τις μικρές αυτές πόλεις της εξώτερης περιφέρειας.

Χωρίς να έχουμε την πρόθεση να εκθέσουμε μαργαρίτες, οφείλουμε σε πρώτη προσέγγιση να προβούμε και στα εξής σύντομα σχόλια: 4^η ομ/3^η ερ.: Η Αθήνα δίνεται (απροσδόκητα;) ως πόλη που «έχει Μουσουλμάνους»· 5^η ομ/9^η ερ.: Οι Μυκήνες χωροθετούνται συχνά στην Κρήτη· 5^η ομ/11^η ερ.: Οι Θερμοπύλες χωροθετούνται συχνά στη Σπάρτη («γεωγραφική λογική;») και μια φορά στο Μεσολόγγι («ηρωικό πνεύμα;»)· 7^η ομ./11^η ερ.: Η Πρέβεζα εμφανίζεται ως βόρεια κτηνοτροφική περιφέρεια (γάλα, παλτά)· 7^η ομ./9^η ερ.: Χαρακτηριστικό της Θήβας; Ηφάιστος (Σύγχυση με Θήρα);· 7^η ομ./14^η ερ.: Παπαφλέσσας αντί Αλή Πασάς· 7^η ομ./14^η ερ.: Συμφυρμιοί: *Θράκη* αντί *Ιθάκη*, *Σουφλί* αντί *Σούλι*, *μινωικός* αντί *μυκηναϊκός* (πολλές φορές)· *Μέλανας Δρυμός* αντί *μέλανας ζωμός*· *μήλα Μήλου*...

3. Επαλήθευση υποθέσεων – Γνώση των πόλεων – Ειδικότερες παρατηρήσεις

Το καλύτερο γραπτό με 94 σωστές απαντήσεις (από τις 103 ερωτήσεις) προέρχεται από

αγόρι, ενώ πιο κάτω στην κατάταξη κατά φθίνουσα βαθμολογία, τα επόμενα τρία γραπτά με επίδοση άνω των 90 σωστών απαντήσεων, προέρχονται επίσης από αγόρια, τα οποία καταλαμβάνουν 7 θέσεις στις πρώτες δέκα με καλύτερα γραπτά. Ας σημειώσουμε εδώ ότι η Halpern, αναφερόμενη στον παναμερικανικό (ΗΠΑ) διαγωνισμό γεωγραφικών γνώσεων National Geography Bee με συμμετοχή μερικών εκατομμυρίων αγοριών και κοριτσιών (δεδομένα 1993), αναφέρει ότι από τους 18.000 νικητές των σχολείων οι 14.000 ήταν αγόρια ενώ από τους 57 «πολιτειακούς» νικητές (των 50 πολιτειών των ΗΠΑ και των 7 εδαφών που υπάγονται σε αυτές) δύο μόνο ήταν κορίτσια και οι υπόλοιποι ήταν αγόρια (Halpern, 2000). Εξάλλου, το πρώτο γραπτό από αλλοδαπό παιδί (18^η θέση με 84 απαντήσεις, από 55 συνολικά συμμετοχές αλλοδαπών μαθητών/μαθητριών), προέρχεται από αγόρι. Ακολουθούν εναλλάξ (κορίτσια και αγόρια) στις θέσεις 60, 93, 101 και 111 και παρακάτω. (Στις τελευταίες 40 θέσεις ευρίσκονται 11 αλλοδαπά παιδιά, δηλ. 4 αγόρια και 7 κορίτσια. Δεν κάναμε συστηματικότερη ανάλυση για τα αλλοδαπά παιδιά σχετική με το σημείο 6 της εισαγωγής).

Πίνακας 1 Πλήθος συμμετοχών και επιδόσεις κατά βαθμίδα και φύλο

	ΑΓΟΡΙΑ		ΚΟΡΙΤΣΙΑ		ΑΓΟΡΙΑ + ΚΟΡΙΤΣΙΑ	
	ΠΛΗΘΟΣ	ΜΟΒΑΘ	ΠΛΗΘΟΣ	ΜΟΒΑΘ	ΠΛΗΘΟΣ	ΜΟΒΑΘ
ΓΥΜΝΑΣΙΟ	108	47,33	91	53,40	199	50,10
ΛΥΚΕΙΟ	91	51,57	108	49,38	199	50,37
ΣΥΝΟΛΟ	199	49,27	199	51,22	398	ΜΟ 50,24

ΜΟΒΑΘ = Μέσος όρος βαθμολογίας ως ποσοστό (%). ΓΜΟ = Γενικός Μέσος Όρος

Τα ανωτέρω επαληθεύουν εν μέρει την υπόθεσή μας (σημεία 3 και 4 της εισαγωγής) περί διαφορικής επίδοσης των φύλων (αγόρια/κορίτσια) και των βαθμίδων (γυμνάσιο/λύκειο) ωστόσο 1) η υψηλή σχετική θέση των κοριτσιών του γυμνασίου και 2) η σχετική βύθιση των συνομηλίκων αγοριών εισάγουν σαφέστερες ασυμμετρίες. Ως προς τα κορίτσια γυμνασίου/λυκείου θα μπορούσαμε εδώ, με κάθε επιφύλαξη, να υποστηρίξουμε το εξής για το ιδιάζον προφίλ επιδόσεών τους: Τα κορίτσια του γυμνασίου που είναι ακόμα εκτεθειμένα στη διδασκαλία της γυμνασιακής γεωγραφίας διατηρούν μια σχέση επιμέλειας με τη γεωγραφική κουλτούρα, που θεωρείται ανδρική κουλτούρα του «έξω». Καθυστερούν δηλαδή ακόμα να πάρουν τη σύμφωνη με το φύλο τους θέση στη διχοτομία που εκφράζεται από το γενικό σχήμα ΚΡΑΤΟΣ (άντρας, έξω, ταξίδι) / ΚΟΙΝΩΝΙΑ (γυναίκα, μέσα, σπίτι) (Okim, 2000· Coutras, 1996). Το μεγαλύτερο κορίτσι, που είναι περισσότερο ενταγμένο στη γυναικεία κουλτούρα, βρίσκεται απομακρυσμένο από τη μαθητική γεωγραφική κουλτούρα και -κυρίως- την κατάφασή της. Αυτή η απομάκρυνση, που αναδεικνύεται με την υστέρηση που δείχνουν τα κορίτσια και μάλιστα τα μεγαλύτερα, είναι ήδη παρατηρημένη (Ρέντζος, 2006· Τραγάκη και Χουλιαράς, 2004).

Γενικά, σε πολλές ερωτήσεις συμβαίνει η πρώτη πιο συχνή απάντηση που αναφέρεται στη μεγαλύτερη πόλη να συγκεντρώνει μεγάλο ποσοστό προτιμήσεων (ίσο π.χ. με το ένα τρίτο του συνόλου των αναφορών) υπό τύπο «σφραγίδας» της αντίστοιχης περιφέρειας. Οι υπόλοιπες προτιμήσεις πόλεων ακολουθούν άλλη σειρά, ανεξάρτητη από τον πληθυσμιακό μέγεθος (πρβλ. συντελεστές συσχέτισης r_1 και r_2 στον Πίνακα 2) υπό τύπο βαθμιαίας συγκρότησης νοητού χάρτη (Gould & White, 1986). Εξάλλου συμβαίνει να επιλέγονται κατά συντριπτική πλειοψηφία οι ίδιες απαντήσεις (π.χ. η τριάδα Αλεξανδρούπολη-Ξάνθη-Κομοτηνή). Παρουσιάζουμε ενδεικτικά στον Πίνακα 2 την «πολεογνωσία» της Μακεδονίας

με βάση τα 100 πρώτα αρχειοθετημένα φύλλα ερωτηματολογίου παιδιών λυκείου και στον Πίνακα 3 την «πολεογνωσία» της Θράκης με βάση τα 50 επόμενα φύλλα ερωτηματολογίου παιδιών λυκείου. Εξάλλου με αντιπαραβολή των δυο πινάκων φαίνεται άμεσα η σχετική πολεογνωσία για τις δυο περιφέρειες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 ΚΑΤΑΝΟΜΗ, ΣΥΝΟΛΟ ΚΑΙ ΣΥΣΩΡΕΥΤΙΚΕΣ ΤΙΜΕΣ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΣΕ 100 ΦΕ			ΠΙΝΑΚΑΣ 3 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΟ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ ΣΕ 50 ΦΕ	
ΠΟΛΗ	ΑΝΦ	ΣΤ	ΠΟΛΗ	ΑΝΦ
Θεσσαλονίκη	63	=63	Αλεξανδρούπολη	22
Κοζάνη	28		Ξάνθη	18
Καστοριά	13		Κομοτηνή	14
Γρεβενά	11		Διδυμότειχο	1
Δράμα	10	=62	Σουφλί	1
Σέρρες	9		Σύνολο αναφορών πόλεων	56
Κατερίνη	8		Μέσος όρος αναφορών = $56/50 = 1,12$ πόλεις ανά ΦΕ.	
Βέροια	7		<ul style="list-style-type: none"> ■ Συντελεστής συσχέτισης αναφορών και πληθυσμών των πρώτων 12 μακεδονικών πόλεων του Πίνακα 2 (με τη Θεσσαλονίκη) $r_1 = 0,928 \approx +1$ των επόμενων 11 μακεδονικών πόλεων (χωρίς τη Θεσσαλονίκη) $r_2 = 0,050 \approx 0$. <p>Σημείωση: ΦΕ = Φύλλα ερωτηματολογίου, ΑΝΦ = Αναφορές, ΣΤ = Συσσωρευτικές τιμές</p>	
Έδεσσα	7			
Καβάλα	7			
Φλώρινα	6			
Κιλκίς	5			
Σιδηρόκαστρο	1			
Άγιον Όρος	1			
Πολύγυρος	1			
Προμαχώνας	1	=53		
Σύνολο αναφορών πόλεων	178			
Μέσος όρος αναφορών = $178/100 = 1,8$ πόλεις ανά ΦΕ.				

Πίνακας 4 Καταγωγή πατέρα και μητέρας όπως αναφέρονται στα πρώτα 24 ΦΕ

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΠΑΤΕΡΑ	ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΜΗΤΕΡΑΣ				
Καρδίτσα	Τρίκαλα	Κρήτη	Θεσσαλία	Αττική	Ρέθυμνο
Καλαμάτα	Εύβοια	Αγρίνιο	Αθήνα	Ν. Ροδόπης	Ν. Ροδόπης
Κρήτη	Κεφαλονιά	Αγρίνιο	Κομοτηνή	Αθήνα	Χαλκίδα
Πύργος	Τρίπολη	Άρτα	Ιωάννινα	Αθήνα	Αθήνα
Αθήνα	Αθήνα	Αθήνα	Κρήτη	Αθήνα	Αθήνα
Νάξος	Κύθηρα	Αμφιλοχία	Αθήνα	Κεφαλονιά	Αθήνα
Αθήνα	Καλαμάτα	Θεσσαλονίκη	Λειβαδιά	Ήπειρος	Αθήνα
Ήπειρος	Ήπειρος	Καβάλα	Θάσος	Ν. Αργολίδας	Ν. Αργολίδας

Σημείωση: ΦΕ = Φύλλα ερωτηματολογίου· εξαιρέθηκαν ΦΕ αλλοδαπών ή με ανακριβή στοιχεία γονέων.

Αναφερόμαστε, τέλος, στην απόδοση των παιδιών ανάλογα με την προέλευση του (αμιγούς ελληνικού) νοικοκυριού στο οποίο ανήκουν (σημείο 6 της εισαγωγής). Στα περισσότερα από 40.000 πολυπαραμετρικά δεδομένα που χρειάστηκε να επεξεργαστούμε δεν επιμείναμε ιδιαίτερα σε αντιστοιχίσεις επιδόσεων και προέλευση γονέων. Ωστόσο επισημάναμε πληθώρα επιτυχιών απαντήσεων που αποδώσαμε στη συγκρότηση του νοικοκυριού. Ο Πίνακας 4 (που προέκυψε από τα πρώτα αρχαιοθετημένα 24 φύλλα ερωτηματολογίου παιδιών γυμνασίου με (δύο) έλληνες γονείς) αναδεικνύει, ενδεικτικά, το καλειδοσκοπικό ανθρώπινο / ανθρωπογεωγραφικό περιεχόμενο των σχολικών τάξεων του λεκανοπεδίου. (Είναι φανερό ότι θα μπορούσε να γίνει μια αξιοποίηση αυτού του δυναμικού στα πλαίσια της διδασκαλίας της γεωγραφίας).

4. Συμπεράσματα

Στην έρευνα με ερωτηματολόγιο που παρουσιάσαμε προτείναμε 103 ερωτήσεις σε 398 μαθητές και μαθήτριες γυμνασίου και λυκείου που χωρίσαμε σε τέσσερις ομάδες ΑΓ (αγόρια γυμνασίου), ΑΛ (αγόρια λυκείου), ΚΓ (κορίτσια γυμνασίου), ΚΛ (κορίτσια λυκείου). Οι ερωτήσεις αντιστοιχούν στην κατώτερη βαθμίδα «γνώσεων» της αξιολογικής ιεραρχικής ταξινόμησης («ταξινόμιας») κατά Bloom (Bloom - Krathwohl, 1986). Αυτή είναι η βαθμίδα που συνδέεται με την παραδοσιακή σχολική διδασκαλία και γνώση της γεωγραφίας. Κατά την έννοια αυτή, αφού όπως είπαμε, το σύνολο των 400 περίπου παιδιών απέδωσε, κατά μέσο όρο, μόλις κάτι περισσότερο από το ήμισυ (50,24%) των σωστών απαντήσεων, αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί ως χαμηλό αποτέλεσμα αξιολόγησης. Λαμβάνοντας επιπλέον υπόψη το γεγονός ότι σε μερικές ερωτήσεις θεωρήθηκαν σωστές γενικότερες απαντήσεις (π.χ. του τύπου «Κεφαλονιά», όπως «Κέρκυρα», «Λευκάδα»), λόγω παντελούς απουσίας λεπτομερέστερων απαντήσεων (π.χ. του τύπου «Αργοστόλι», «Ληξούρι» που θα προσδιόριζαν πόλη και όχι νησί), ο βαθμολογικός μέσος όρος είναι μικρότερος του υπολογισθέντος. Εξάλλου, πολλές απαντήσεις του τύπου «Κολοσσός της Ρόδου» (7^η ομ./ερ. 16) κάθε άλλο παρά απορρέουν από γεωγραφική γνώση, ενώ εξάλλου η απάντηση «Διονύσιος Σολωμός» (7^η ομ./ερ. 1) δεν οφείλεται σε πραγματικές γεωγραφικές σχολικές γνώσεις. Σημειώνουμε εδώ ότι στην ερώτηση όπου αναφέρεται «συλλεκτικά» η Κεφαλονιά (3^η ομάδα/6^η ερώτηση), παραλείπονται ολοσχερώς οι λιμενικές πόλεις Πρέβεζα και Ηγουμενίτσα. Το Ιόνιο, τελικά, δεν έχει πόλεις αλλά μόνο νησιά, δηλαδή τα νησιά των θερινών διακοπών των παιδιών του Λεκανοπεδίου, που ανασυντάσσουν το νοητικό χάρτη

του. Ας σημειώσουμε επίσης εδώ ότι εάν 1) το *Ναβαρίνο* (γνωστό από τη Ναυμαχία) δεν είχε μετονομαστεί σε *Πύλο* (7^η ομ. -5^η ερ.), 2) το τουρκικό όνομα *Εντιρνέ* (Edirne) δεν είχε διωχθεί στη γλώσσα μας από το εξωνύμιο *Αδριανούπολη*, (1^η ομ. -Δ ερ.), και 3) το ελληνικό όνομα *Θήρα* δεν είχε υποχωρήσει μπροστά στο λατινογενές εξωνύμιο *Σαντορίνη*, η γεωγραφική γνώση των παιδιών θα εμφανιζόταν ενισχυμένη.

Με βάση τα όσα σταχυολογούμε στο σημείο «2. Συνοπτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων – Πρώτα συμπερασματικά σχόλια», όπου παραπέμπουμε, ο αναγνώστης μπορεί να προβεί σε άμεσες ερμηνείες-συμπερασματικές επισημάνσεις που λόγω χώρου δεν θεωρούμε σκόπιμο να κάνουμε αλλά υπονοούμε εκεί. Συμπερασματικό χαρακτήρα προτάσεως έχει και η παρένθεση στο τέλος του σημείου 3 (ανωτέρω).

Κεντρικό συμπέρασμα μπορεί να θεωρηθεί πάντως το εξής: Καθώς οι δύο κύριες υποομάδες γυμνασίου ΓΓ (= ΑΓ+ΚΓ) και λυκείου ΛΛ (= ΑΛ+ΚΛ) δεν παρουσιάζουν μεγάλες αποκλίσεις επιδόσεων σε σχέση με το γενικό μέσο όρο συμπεραίνουμε ότι 1) παρά τη διετή γυμνασιακή διδασκαλία δεν αναδεικνύεται μια ισχυρή γυμνασιακή γεωγραφική κουλτούρα και 2) τα παιδιά του λυκείου συντηρούν μεν τις αποκτημένες γεωγραφικές γνώσεις τους αλλά, παρά την ωρίμανσή τους που στο μεταξύ μεσολαβεί, δεν μετέχουν σε μια βελτίωση των γνώσεων που θα προέκυπτε από άλλα μαθήματα ή κοινωνική διάδραση. Κατά την έννοια αυτή, τίθεται το αίτημα για 1) επανεισαγωγή της γεωγραφίας στο λύκειο 2) επιλογή του μαθήματος αυτού ως αντικειμένου προετοιμασίας για τις δοκιμασίες εισαγωγής στα ΑΕΙ/ΤΕΙ. Η διατύπωση του αιτήματος αυτού μπορεί να ενθαρρυνθεί ιδιαίτερα από το γεγονός ότι τα λιγότερο «δημοφιλή» ζητήματα του ερωτηματολογίου (μικρές πόλεις, πόλεις νησιών, μικροί αρχαιολογικοί χώροι, ιδιαίτερα προϊόντα) δεν απαντήθηκαν ικανοποιητικά.

Εξαιρέση στο προηγούμενο αποτελεί η Αράχοβα. Ενώ είναι ευχάριστο που μια σύγχρονη μικρή ελληνική επαρχιωτική πόλη είναι έντονα χαρτογραφημένη στο νοητικό χάρτη (δηλαδή στις προτιμήσεις και τις γνώσεις) τετρακοσίων παιδιών του Λεκανοπεδίου, αυτή η κατ' εξαιρέση γνώση επιδέχεται ένα σχολιασμό που συμπτωματικά έχει κάνει με το ερωτηματολόγιό του ένας μαθητής λυκείου (στο ΦΕ με αριθμό 72 και 84 απαντήσεις σωστές). Ούτε λίγο ούτε πολύ, ο έφηβος αυτός κάνει ένα κήρυγμα γεωγραφικής ηθικής για το χώρο και για τη σχέση με αυτόν –άρα και σχετικά με τη γνώση γι' αυτόν: *«Πάνε όλοι στην Αράχοβα για να δουν το τίποτα, γιατί ουσιαστικά πάνε εκεί όχι για να απολαύσουν το τοπίο αλλά για διασκέδαση, η οποία στην εποχή μας είναι ένας κατακλυσμός... Λυπάμαι που η Αράχοβα και η Μύκονος (το καλοκαίρι) γίνονται πόλος έλξης για τους ανεγκέφαλους»*.

Χωρίς να υιοθετούμε τον τελευταίο χαρακτηρισμό, αναγνωρίζουμε πάντως πως ο «72» είναι ένας δικός μας. Όχι όμως απλά για την κριτική του. Η απάντηση που δίνει στην «Πύλο» (7^η Ομάδα, 6^η ερώτηση) «Το βαθύτερο σημείο της Μεσογείου» δείχνει πως το παιδί αυτό είναι ένα από αυτά που αγαπούν τη γεωγραφία και επιθυμούν τη διδασκαλία της αλλά που το εκπαιδευτικό μας σύστημα τους τη στερεί.

Παράρτημα 1

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

[Σε αγκύλες περιλαμβάνονται πληροφορίες που δεν υπήρχαν στο ερωτηματολόγιο του τεστ. Στην αρχή εξητούντο στοιχεία ηλικίας, φύλλου, περιοχής καταγωγής του πατέρα και της μητέρας].

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 ^{ης} ΟΜΑΔΑΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ			
[Ερωτήσεις «πολλαπλής εκλογής». Με πλάγια γράμματα αποδίδονται οι εκάστοτε σωστές απαντήσεις]			
	%		%
A. Η Ελλάδα βρίσκεται στα ημισφαίρια:		B. Η Ελλάδα έχει γερσαία σύνορα με:	
0. Δεν απάντησαν	2,50	0. Δεν απάντησαν	0,7
1. Νότιο και Ανατολικό	24,50	1. Αλβανία – Ιταλία – Βουλγαρία – Τουρκία – Ρουμανία	2,7
2. Βόρειο και Ανατολικό	54,75	2. Ιταλία – Γαλλία – Αγγλία – Γερμανία – Τουρκία	1,0
3. Νότιο και Δυτικό	9,25	3. FYROM (Σκόπια)- Βουλγαρία – Αλβανία – Τουρκία	81,7
4. Βόρειο και Δυτικό	8,25	4. Αλβανία – FYROM(Σκόπια)- Σερβία – Βουλγαρία – Τουρκία	13,0
Γ. Το Καρπενήσι είναι:		Δ. Η Αδριανούπολη είναι πόλη:	
0. Δεν απάντησαν	3,00	0. Δεν απάντησαν	10,2
1. Νησί των Κυκλάδων	9,75	1. Της Μακεδονίας και ανήκει στη Σερβία	11,0
2. Νησί των Σποράδων	7,00	2. Της Μακεδονίας και ανήκει στην Ελλάδα	22,7
3. Χωριό στο νομό Αρτας	21,75	3. Της Θράκης και ανήκει στην Τουρκία	27,2
4. Πρωτεύουσα νομού της Στερεάς Ελλάδας	57,75	4. Της Θράκης και ανήκει στην Ελλάδα	28,0
Ε. Η Τιμβρος είναι:		ΣΤ. Η Μεγαλύτερη πόλη της Πελοποννήσου είναι:	
0. Δεν απάντησαν	5,25	0. Δεν απάντησαν	2,2
1. Νησί των Κυκλάδων	9,50	1. Η Κόρινθος	12,7
2. Νησί των Δωδεκανήσων	16,25	2. Η Πάτρα	67,2
3. Πόλη της Αιτωλοακαρνανίας	12,00	3. Η Καλαμάτα	11,2
4. Νησί της Τουρκίας	56,25	4. Η Θεσσαλονίκη	5,5
Ζ. Η Αργαία Ολυμπία βρίσκεται:		Η. Τα Γρεβενά είναι:	
0. Δεν απάντησαν	2,25	0. Δεν απάντησαν	4,5
1. Στους πρόποδες του Ολύμπου	18,75	1. Πρωτεύουσα νομού της Μακεδονίας	48,5
2. Στην Ηλεία	61,00	2. Πόλη του Νομού Κοζάνης	34,0
3. Στις πλαγές του Παρνασσού	4,75	3. Πόλη της Πελοποννήσου	5,0
4. Στην Αργολίδα	12,50	4. Πρωτεύουσα νομού της Θράκης	7,2

ΠΙΝΑΚΑΣ 2^{ης} ΟΜΑΔΑΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

[Σχολιασμός φράσεων σχετικών με τη γνώση των ελληνικών ποταμών ως σωστών ή ως εσφαλμένων – Με Σ αποδίδονται οι εκάστοτε σωστές απαντήσεις και Α οι εσφαλμένες]

			% ορθά
A	Σ	Ο Ποταμός Στρυμόνας διασχίζει τον νομό Σερρών και χύνεται στο Αιγαίο Πέλαγος.	54,75
B	Α	Ο Ποταμός Νέστος χύνεται στον Θερμαϊκό κόλπο.	48,25
Γ	Α	Ο Ποταμός Αλιάκμονας περνάει μέσα από τη Λάρισα.	61,50
Δ	Σ	Ο Ποταμός Αλιάκμονας διασχίζει τη Δυτική Μακεδονία και είναι ο ποταμός με το μεγαλύτερο μήκος σε Ελληνικό έδαφος.	65,50
E	Σ	Υπάρχουν δυο ποταμοί με το όνομα Πηνειός στην Ελλάδα. Ένας στη Θεσσαλία και ένας στην Πελοπόννησο.	71,50
ΣΤ	Α	Ο Ροδανός ποταμός χύνεται στο Αιγαίο Πέλαγος.	58,75
Z	Σ	Ο Λάδωνας και ο Αλφειός είναι ποταμοί της Πελοποννήσου	49,75
H	Σ	Ο Αραχθός και ο Λούρος είναι ποταμοί της Ηπείρου.	55,25
Θ	Α	Ο Ταΰγετος είναι το μεγαλύτερο ποτάμι της Λακωνίας.	78,50
I	Α	Ο Ποταμός Δούναβης χύνεται στο Αιγαίο Πέλαγος.	67,25

ΠΙΝΑΚΑΣ 3^{ης} ΟΜΑΔΑΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

[Αναφορά τριών ονομάτων πόλεων...]

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	...της Θράκης	...της Μακεδονίας	...της Στερεάς Ελλάδας	...της Πελοποννήσου	...της Ηπείρου	...του Ιονίου Πελάγους	...του Αιγαίου Πελάγους	...των Κυκλάδων	...των Δωδεκανήσων	...της Κρήτης
3	25,75	43,25	45,50	71,50	39,50	59,50	29,00	40,75	17,50	73,25
2	24,50	19,00	20,50	11,25	19,75	11,75	16,25	14,75	15,25	9,25
1	17,50	16,00	14,50	5,50	14,75	7,25	13,00	7,25	25,75	3,00
0	31,75	21,25	19,00	11,25	25,50	21,00	41,25	36,75	41,00	14,00

ΠΙΝΑΚΑΣ 4^{ης} ΟΜΑΔΑΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

[Αντιστοίχιση πόλεων και χαρακτηριστικών. Σε παρένθεση η αναμενόμενη σωστή απάντηση]

I	%	II
1. ΑΘΗΝΑ (γ)	90,50	α. ΛΙΜΝΗ
2. ΞΑΝΘΗ (δ)	76,75	β. ΠΗΛΙΟ
3. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ (κ)	81,25	γ. ΠΑΡΘΕΝΩΝΑΣ
4. ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΑ (στ)	31,75	δ. ΕΧΕΙ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΥΣ
5. ΒΟΛΟΣ (β)	63,75	ε. ΠΑΝΑΓΙΑ ΜΕΓΑΛΟΧΑΡΗ
6. ΧΑΛΚΙΔΑ (θ)	44,75	στ. ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ ΔΕΗ
7. ΚΟΡΙΝΘΟΣ (η)	86,00	ζ. ΣΟΥΔΑ
8. ΕΔΕΣΣΑ (ι)	60,25	η. ΣΘΜΟΣ
9. ΚΑΣΤΟΡΙΑ (α)	44,25	θ. ΠΑΛΛΗΡΟΙΑ
10. ΧΑΝΙΑ (ζ)	51,75	ι. ΚΑΤΑΡΡΑΚΤΕΣ
11. ΤΗΝΟΣ (ε)	80,50	κ. ΛΕΥΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 5^{ης} ΟΜΑΔΑΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

[Ανοιχτή ερώτηση τοποθέτησης αρχαιολογικών χώρων στον ελλαδικό χώρο. Σε εκατοστιαία ποσοστά (%) αποδίδονται οι σωστές απαντήσεις επί του συνόλου των φύλλων ερωτηματολογίων. Δίδονται παραδείγματα απαντήσεων και εσφαλμένες επιλογές*].

	I	%	II
1	ΑΡΧΑΙΑ ΟΛΥΜΠΙΑ	47,75	[Ν. Ηλείας, Όλυμπος*]
2	ΔΕΛΦΟΙ	22,25	[Αράχοβα]
3	ΒΕΡΓΙΝΑ	26,75	[Βέροια]
4	ΚΝΩΣΟΣ	56,75	[Ηράκλειο]
5	ΔΩΔΩΝΗ	20,75	[Γιάννινα, Ηπειρος]
6	ΑΡΧΑΙΑ ΙΘΩΜΗ	1,75	[Καλαμάτα]
7	ΦΙΛΙΠΠΟΙ	13,50	[Καβάλα]
8	ΠΑΛΑΜΗΔΙ	37,50	[Ναύπλιο]
9	ΜΥΚΗΝΕΣ	23,50	[Άργος, Κρήτη*]
10	ΔΗΛΟΣ	21,25	[Κυκλάδες]
11	ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ	22,50	[Λαμία, Σπάρτη*]
12	ΜΑΡΑΘΩΝΑΣ	50,25	[Αττική, Ν. Μάκρη]

ΠΙΝΑΚΑΣ 6^{ης} ΟΜΑΔΑΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

[Ανοιχτή ερώτηση εντοπισμού παραδοσιακών και βιομηχανικών προϊόντων. Σε εκατοστιαία ποσοστά (%) αποδίδονται οι σωστές απαντήσεις επί του συνόλου των φύλλων ερωτηματολογίων και παραδείγματα].

ΠΙΝΑΚΑΣ 7^{ης} ΟΜΑΔΑΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

[Ιστορικά και γεωγραφικά χαρακτηριστικά πόλεων και νησιών. Σε εκατοστιαία ποσοστά (%) αποδίδονται οι σωστές απαντήσεις επί του συνόλου των φύλλων ερωτηματολογίων. Αναφέρονται παραδείγματα απαντήσεων].

	I	%	II		I	%	II
1	Λουκούμια	57,75	[Σύρος]	1	ΖΑΚΥΝΘΟΣ	44,00	[Σολωμός, Κ. Καρέτα]
2	Λαδοτύρι	23,75	[Λέσβος]	2	ΚΕΡΚΥΡΑ	43,25	[Ποντικονήσι, Ρουβάς]
3	Χαλβάς	58,50	[Φάρσαλα]	3	ΚΡΗΤΗ	59,25	[Κνωσός, Βενέτα]
4	Σταφίδα	25,50	[Κόρινθος]	4	ΣΑΜΟΣ	20,75	[Πυθαγόρας]
5	Κρασί	43,25	[Σάμος]	5	ΣΠΑΡΤΗ	47,75	[Στρατός, Λεωνίδα, οι 300]
6	Γούνες	48,25	[Καστοριά]	6	ΠΥΛΟΣ	8,75	[Πνακίδες γραμμικής Β']
7	Σιτάρι	13,00	[Θεσσαλία]	7	ΚΟΡΙΝΘΟΣ	51,50	[Ισθμός – Διώρυγα]
8	Μήλα	22,00	[Βόλος]	8	ΤΡΙΠΟΛΗ	20,25	[Κολοκοτρώνης]
9	Μαστίχα	82,50	[Χίος]	9	ΘΗΒΑ	16,00	[Ερός Λόχος]
10	Ούζο	56,00	[Μυτιλήνη]	10	ΤΡΙΚΑΛΑ	18,00	[Ασκληπίος]
11	Πορτοκάλια	40,00	[Αρτα]	11	ΠΡΕΒΕΖΑ	8,75	[Καρυστάκης]
12	Λάδι	48,75	[Καλαμάτα]	12	ΑΡΑΧΟΒΑ	50,75	[Χιονοδρομικό, μπαρ]
13	Καπνός	28,00	[Αγρίνιο]	13	ΑΡΤΑ	29,75	[Γεφύρι]
14	Λιγνίτης	15,50	[Πτολεμαίδα]	14	ΓΙΑΝΝΕΝΑ	33,25	[Λίμνη, Αλή Πασάς]
15	Αλουμίνιο	3,00	[Φωκίδα, Άσπρα Σπίτια]	15	ΣΟΥΦΛΙ	8,25	[Μετάξι]
16	Πατάτες	33,75	[Θήβα, Νευροκόπι]	16	ΡΟΔΟΣ	40,25	[Κολοσσός, Πεταλούδες]

Βιβλιογραφία

Πουλίδης, Α., 1999: Η γεωγραφία της Ελλάδας και οι μαθητές της ΣΤ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου. Σύγχρονη Εκπαίδευση, 105, 43-49.

Ρέντζος, Ι., 2006: Επιδόσεις των αγοριών και των κοριτσιών του γυμνασίου / λυκείου σε γεωγραφικές δοκιμασίες γνώσεων, εκτιμήσεων και προτιμήσεων: Στοιχεία από μια πανελλήνια έρευνα, Σύγχρονη Εκπαίδευση, 146, 154-162.

Τραγάκη, Α. και Χουλιαράς, Α., 2004: «Η πολιτική της Δημογραφίας – Γεωγραφικές αντιλήψεις των πληθυσμιακών μοντέλων», 7ο πανελλήνιο γεωγραφικό συνέδριο της Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρείας, Πρακτικά, τόμος ΙΙ, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου, 213-219.

Bloom, B.S. - Krathwohl, D.R., 1986: Ταξινόμια διδαχτικών στόχων, Τόμος Α', Μετάφραση Αλ. Λαμπράκη – Παγανού, Εκδ. Κώδικας.

Coutras, J., 1996: Crise urbaine et espaces sexués, Armand Colin, 11, 20.

Gould, P. & White, R., 1986: Mental Maps, Allen & Unwin (2nd edition).

Halpern, D. F., 2003: Sex Differences in Cognitive Abilities, Mahwah NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 105

Leontidou, L. & Rentzos, I., 2004: The Ebbs and Flows of Geography in Greek Schools and Universities, in W. Ashley Kent, Eleanor Rawling, Alastair Robinson, Geographical Education – Expanding Horizons in a Shrinking World, Scottish Association of Geography Teachers – Geographical Education Commission of the IGU, Glasgow, 192-196.

Okin, S. M., 2000: «Le genre, le public et le privé», στο T. Carver et al., Genre et politique, Folio/essais, 345, 348.

Smolicz, J.J., 1979: Culture, Ethnicity and Education: Multiculturalism in a Plural Society, in Megarry, J., Nisbet, S. and Hoyle, E., Education of Minorities, Kogan Page, London, 17-36.

